

Надія Савчук (м. Івано-Франківськ)

Закордонні поїздки учнів Києво-Печерської гімназії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

У пропонованій розвідці розглянуто процес організації та здійснення закордонних турів вихованцями Києво-Печерської гімназії на початку ХХ ст. З'ясовано, що в цьому навчальному закладі екскурсії для учнів та їхніх батьків практикували з моменту відкриття. Спочатку це були щорічні одноденні прогулянки, пізніше – більш тривалі мандрівки на початку літа, а згодом – регулярні виїзди за кордон. Упродовж 1900–1914 рр. гімназістам вдалося побувати за межами Російської імперії приблизно 10 разів. Такі подорожі стали можливими завдяки зусиллям педагогів-ентузіастів В. Петра та В. Волошинова.

Перша закордонна екскурсія 1900 р. викликала справжній ажіотаж. У ній взяли участь майже 100 осіб з різних навчальних закладів Києва. Подорож справила на учасників неабияке враження. Вони були в захопленні від Всесвітньої виставки у Парижі, природних ландшафтів Швейцарії, об'єктів культурно-мистецької спадщини в Німеччині та Австро-Угорщині.

Докладно проаналізовано підготовчий етап поїздки за кордон. Встановлено, що він включав такі елементи, як визначення основної мети подорожі; розробка схеми маршруту, обговорення й затвердження його на педагогічній раді; листування з установами, закладами та окремими особами, котрі могли сприяти поїздці; оформлення необхідних документів. Зауважено, що в умовах відсутності в Російській імперії практики групового шкільного туризму директор Києво-Печерської гімназії В. Петр фактично заклав основи його організаційного забезпечення.

Ключові слова: Києво-Печерська гімназія, учні, туризм, закордонна подорож, екскурсія.

Nadiia Savchuk

Kyiv-Pechersk gymnasium students' foreign travels at the end of the 19th – early 20th century

In the article process of organizing and conducting foreign tours by the Kyiv-Pechersk gymnasium students in the early twentieth century is examined. It has been found out that excursions for pupils and their parents have been practiced since the moment of opening this educational institution. At first, they were annual one-day walks, later – longer trips in the beginning of summer, and after – regular trips abroad. During 1900–1914 the students were outside the Russian Empire about 10 times. Such trips became possible thanks to the efforts of pedagogical enthusiasts V. Petr and V. Voloshynov.

The first foreign excursion caused a real boom in 1900. The almost 100 people from various educational institutions in Kiev was attended in it. The trip made a great impression on the participants. They were delighted with the International Exposition in Paris, the natural landscapes of Switzerland, cultural and artistic heritage sites in Germany and Austria-Hungary.

The preparatory stage of travel abroad was detail analyzed. It was found that it included such elements as determining the main purpose of travel; elaborate of the scheme of the route, discussion and approval of it on the pedagogical council; correspondence with institutions and individuals who could facilitate the trip; registration of necessary documents. In the absence of the practice of group school tourism in the Russian Empire, the director of the Kyiv-Pechersk gymnasium V. Petr actually laid the foundations for his organizational support, it was noted.

Key words: Kyiv-Pechersk gymnasium, students, tourism, foreign travel, excursion.

Надежда Савчук

Зарубежные поездки учащихся Киево-Печерской гимназии в конце XIX – начале XX в.

В предлагаемой статье рассмотрен процесс организации и осуществления зарубежных туров воспитанниками Киево-Печерской гимназии в начале XX в. Выяснено, что в этом учебном заведении экскурсии для учеников и их родителей практиковали с момента открытия. Сначала это были ежегодные однодневные прогулки, позже – более длительные путешествия в начале лета, а впоследствии – регулярные выезды за границу. На протяжении 1900–1914 гг. гимназистам удалось побывать за пределами Российской империи примерно 10 раз. Такие путешествия стали возможными благодаря усилиям педагогов-энтузиастов В. Петра и В. Волошинова.

Первая зарубежная экскурсия 1900 г. вызвала настоящий ажиотаж. В ней приняли участие около 100 человек из разных учебных заведений Киева. Путешествие произвело на участников большое впечатление. Они были в восторге от Всемирной выставки в Париже, природных ландшафтов Швейцарии, объектов культурно-художественного наследия в Германии и Австро-Венгрии.

Подробно проанализирован подготовительный этап поездки за границу. Установлено, что он включал такие элементы, как определение основной цели путешествия; разработка схемы маршрута, обсуждение и утверждение его на педагогическом совете; переписка с учреждениями, организациями и отдельными лицами, которые могли способствовать поездке; оформление необходимых документов. Замечено, что в условиях отсутствия в Российской империи практики группового школьного туризма директор Киево-Печерской гимназии В. Петр фактически заложил основы его организационного обеспечения.

Ключевые слова: *Киево-Печерская гимназия, ученики, туризм, заграничное путешествие, экскурсия.*

У другій половині XIX – на початку XX ст. у Російській імперії та тій частині українських земель, що входили до її складу, відбувався поступовий розвиток екскурсійної справи. Долаючи недовіру до нової дозвільної практики, люди все більше свого вільного часу приділяли відвідуванню визначних місць, ознайомленню з краєм, де проживали, походам у гори тощо. Чималого значення набули й учнівські екскурсії, котрі з серпня 1900 р. згідно з циркуляром міністерства народної освіти стали складовою освітньо-виховного процесу. Окрім коротких прогулянок та огляду пам'яток культури у населеному пункті, де розташовувався навчальний заклад, учнівські групи здійснювали й тривалі далекі подорожі. Окремі заклади середньої освіти, переважно гімназії та училища, практикували поїздки своїх вихованців за кордон. На початку XX ст. чи не найбільше мандрували за межі Російської імперії учні Києво-Печерської гімназії (Київська п'ята чоловіча гімназія). Утім це явище фактично залишилося поза колом наукових зацікавлень сучасних дослідників, як педагогів, так і туризмо-

знавців та істориків. Наразі маємо лише фрагментарні згадки про такі поїздки та їх напрямки, або загальні відомості про діяльність В'ячеслава Петра як ентузіаста екскурсійної справи¹. Тому у пропонованій розвідці спробуємо комплексно охарактеризувати процес організації та здійснення закордонних турів у зазначеному навчальному закладі, а також визначити його особливості.

У Києво-Печерській гімназії екскурсії для учнів та їхніх батьків почали влаштовувати з моменту відкриття закладу в 1885 року. Ідейним натхненником та організатором мандрівок був його директор, філолог і музичний теоретик В'ячеслав Іванович Петр. Спочатку це були щорічні одноденні прогулянки пароплавом по Дніпру, або на околиці Києва. Зазвичай вони відбувалися в останньому весняному місяці доволі святковій атмосфері – з військовим оркестром, хором, маршем учасників екскурсії під прапорами кожного класу. З 1891/1892 навчального року, коли сформувалася повна восьми-класна структура закладу, у травні стали проводити екзамени на атестат зрілості. Тоді за

¹ *Бетлій О. В.* Учнівські екскурсії по Києву в роки Першої світової війни // Наукові записки НаУКМА. Історичні науки. – 2015. – Т. 169. – С. 36. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAi_2015_169_9; *Кислова Н. Б.* В.І. Петр – організатор шкільного туризму в кінці XIX – на початку XX ст. // Туристично-краєзнавчі дослідження. – Вип. 1, ч. 2. – К., 1998. – С. 157–164; *Попович С.* Короткий екскурс в історію вітчизняного туризму // Краєзнавство. – 2000. – № 1/2. – С. 91; *Федорченко В. К., Костюкова О. М., Дьорова Т. А., Олексійко М. М.* Історія екскурсійної діяльності в Україні: Навч. посібник. – К.: Кондор. – 2004. – С. 13–16 та ін.

пропозицією В. Петра запровадили тривалі поїздки на початку літніх ваканцій. Передусім ці нововведення стосувалися випускників, тому що, по-перше, з погляду директора вони «заслужували нагороди за тяжку екзаменаційну працю й більше за інших потребували відновлення здоров'я», а, по-друге, для цього не потрібно було отримувати спеціального дозвілу². До початку ХХ ст. такі далекі подорожі імперією стали традиційними для гімназистів. За вісім років вони двічі побували в Криму, на Кавказі й Уралі, та по разі у Надволжі і Прибалтійському краї³.

Утім активна діяльність В. Петра з розвитку фізичної культури⁴ та туризму в учнівському середовищі викликала у тодішніх колег та керівництва навчального округу щонайменше подив і недоброчинність. У своїх спогадах він писав, що «улаштування концертів, танців, «Олімпійських ігор», екскурсій не тільки не входило до тогочасної програми виховання юнацтва, але й визнавалося негативним, бо відволікало учнів від навчальних занять. Не тільки керівництво округу не підтримувало таких починань, а й товариші по ремеслу ставилися вороже, намагаючись дискредитувати мою діяльність. Гімназія наша удостоїлася «почесного звання» розважального закладу... Розвиток у молоді естетичного смаку через музичні та інші вечори, зміцнення здоров'я гімнастичними вправами та збільшення кругозору завдяки екскурсіям уважали чимось негожим, а людину, котра впроваджувала все це у навчальному закладі – шкідливим новатором»⁵.

Однак, пересвідчившись в успішності та корисності для молоді таких поїздок, дирекція

Києво-Печерської гімназії продовжила діяти у цьому ж напрямі, й на зламі століть започаткувала практику регулярних канікулярних виїздів учнівських груп закордон. Перша подібна екскурсія, організована в 1900 р., викликала справжній ажіотаж. Якщо раніше у спільні мандрівки відправлялося 20–40 випускників та кілька дорослих супроводжувачів, то у зазначеній подорожі взяли участь майже 100 осіб. Причому серед них, окрім старшокласників і викладачів гімназії, було чимало учнів та учителів інших київських навчальних закладів⁶.

Маючи у своєму розпорядженні кілька описів цієї поїздки⁷, можемо не лише визначити її різновид і доволі детально реконструювати маршрут, а й порівняти враження педагога-організатора та учнівської молоді.

Екскурсія тривала два місяці (червень–липень) за маршрутом Київ–Варшава–Берлін–Дрезден–Подмокли (Боденбах)⁸–Прага–Франкфурт–Майнц–Кельн–Париж–Женева–Берн–Інтерлакен–Гріндельвальд–Майрінген–Люцерн–Цюрих–Констанц–Брегенц–Мюнхен–Відень–Будапешт–Львів–Київ. Окремі пункти цього шляху були транзитними, де туристська група зупинялася для того, щоб пересісти з одного транспорту на інший, перепочити, або мимохідь оглянути місцевість. У багатьох містах екскурсанти залишалися на кілька днів. Найдовше вони пробули у Парижі, оскільки ключова мета подорожі полягала у відвіданні Всесвітньої виставки, що відбувалася там. Спершу кияни планували провести у місті 20 днів, однак через сильну спеку та негаразди з винайнятим житлом, скоротили строк у

² *Петр В. И.* О летних экскурсиях учеников Киево-Печерской гимназии. – К., 1901. – С. 1–3.

³ Из воспоминаний профессора В. Петра // *Русский экскурсант*. – 1916. – № 1. – С. 22–27; № 2. – С. 24–25.

⁴ Будучи прихильником сокільського руху, чех за походженням В. Петр від початку функціонування гімназії запровадив у ній гімнастику. Задля цього він особисто відвідав Прагу і запросив до вчителювання одного з кращих інструкторів сокільких товариств (див.: Из воспоминаний профессора В. Петра // *Русский экскурсант*. – 1916. – № 1. – С. 21). На той момент у Російській імперії гімнастику викладали лише у військових навчальних закладах. Обов'язковим предметом для чоловічих середніх закладів загальної освіти вона стала з 1889 р. відповідно до циркуляра міністерства народної освіти від 26 квітня (докладніше інструкцію та програму викладання гімнастики див.: *Журнал Министерства народного просвещения*. – СПб., 1889. – Ч. 264. – С. 10–44).

⁵ Из воспоминаний профессора В. Петра // *Русский экскурсант*. – 1916. – № 1. – С. 21–22.

⁶ *Петр В. И.* О летних экскурсиях учеников Киево-Печерской гимназии. – С. 17–18; Из воспоминаний профессора В. Петра // *Русский экскурсант*. – 1916. – № 2. – С. 25.

⁷ *Петр В. И.* О летних экскурсиях учеников Киево-Печерской гимназии. – С. 17–21; Из воспоминаний профессора В. Петра // *Русский экскурсант*. – 1916. – № 2. – С. 25–30; *Екскурсія в Париж на виставку и по Западной Европе воспитанников Киево-Печерской гимназии в 1900 году. Дневник учеников VII кл. П. Базиловича и VI кл. А. Рихтера // Отчёт о состоянии Киево-Печерской гимназии за 1900–1901 и 1901–1902 учебные годы. С приложениями*. – К., 1903. – С. 49–120.

⁸ Нині це частина чеського міста Дечин.

половину⁹. Якщо побачене у Парижі В. Петр описав лише словом «прекрасно», то його вихованці присвятили цьому 13 повних друкованих сторінок свого щоденника¹⁰. Не вдаючись до характеристики усього тексту, докладніше розглянемо міркування старшокласників про виставку та місто загалом.

Всесвітня виставка справила на київських гімназистів неабияке враження. Хоча вони відвідували її щодня, обійти всю експозицію їм не вдалося. Особливе захоплення викликали павільйони французьких колоній, де можна було спостерігати «життя Сходу в усій його оригінальності». Ця частина виставки, з погляду юнаків, була «найгамірливішим куточком», який приваблював численну публіку й де години спливали непомітно. Із павільйонів європейських країн найбільше сподобався італійський, оформлений у стилі ренесанс. Доволі критично було оцінено представництво Російської імперії, особливо відділ живопису – з «посередніми» картинами, котрі мало привертати увагу навіть «скромних поціновувачів мистецтва». Серед інших речей, які здивували екскурсантів, значилися Ейфелева вежа, гігантське оглядове колесо, мареорама¹¹ та великий глобус, виготовлений за проектом відомого французького географа Ж. Реклю. В організаційно-технічному забезпеченні виставки та її комфортності для відвідувачів учні побачили як по-

зитивні, так і негативні моменти. Вони схвально відгукнулися про «рухомі тротуари», стоячи на яких можна було об'їхати всю експозицію. Суттєвим прорахунком визнали відсутність безкоштовних місць для перепочинку¹². Загалом від Парижа у гімназистів залишилися «хаотичні» враження як від недостатньо облаштованого міста, «де зранку до вечора триває вічна метушня»¹³.

У спогадах про інші відвідані місцевості організатор та учасники екскурсії були досить одностайними. У Швейцарії вони захоплювалися переважно природними ландшафтами – Женевським, Тунським, Брієнським, Фірвальдштетським озерами, горами Веттергорн, Юнгфрау, Рігі та іншими вершинами альпійського гірського хребта, Аарською ущелиною, Райхенбаським і Рейнським водоспадами тощо. У Німеччині їм найбільше запам'яталися об'єкти культурно-мистецької спадщини – Кельнський собор, Дрезденська картинна галерея, мюнхенські пінакотеки та гліптотека¹⁴, а також оберраммергауські містерії¹⁵. В Австро-Угорщині увагу привернула пам'ятка археології – залишки давньоримського міста Аквінкума неподалік Будапешта¹⁶.

У наступні роки В. Петр продовжив практику літніх закордонних мандрівок вихованців Києво-Печерської гімназії, а з 1905 р. – учнів власного середнього навчального закладу (див. табл.).

⁹ Из воспоминаний профессора В. Петра // Русский экскурсант. – 1916. – № 2. – С. 27.

¹⁰ Петр В. И. О летних экскурсиях учеников Киево-Печерской гимназии. – С. 19; Экскурсия в Париж на выставку и по Западной Европе воспитанников Киево-Печерской гимназии в 1900 году. – С. 68–81.

¹¹ Мареорама – атракціон, у якому завдяки спеціальному пристрою створюється ілюзія морської подорожі на судні.

¹² Докладніше див.: Экскурсия в Париж на выставку и по Западной Европе воспитанников Киево-Печерской гимназии в 1900 году. – С. 69–75.

¹³ Там же. – С. 81.

¹⁴ Пінакотека (від грец. *πλακοθήκη* – «зібрання картин») – картинна галерея, художній музей. Одними з найвідоміших у світі є три мюнхенські пінакотеки. Стару пінакотеку було відкрито 1836 р. на основі колекції творів живопису майстрів Середньовіччя до середини XVIII ст., зібраної правителями Баварії. У Новій пінакотеці, заснованій у 1853 р., представлено європейське мистецтво другої половини XVIII – початку XX ст. Відкрита 2002 р. Пінакотека сучасності – це музей мистецтва, архітектури та дизайну XX–XXI ст. Докладніше див.: <https://www.pinakothek.de>

Гліптотека (від грец. *glyptein* – «різати камінь») – зібрання скульптури і гліптики (різьблення на кольорових і дорогоцінних каменях). Мюнхенська гліптотека – музей античної скульптури, відкритий для відвідування з 1830 р.

¹⁵ Оберраммергау – селище в Альпах неподалік Мюнхена, де з 1634 р. щорічно, а згодом що десять років з травня по жовтень жителі влаштовують багатогодинні театралізовані вистави про життя і смерть Ісуса Христа. Традиція існує й дотепер. Наступна містерія «Страсті Христові» відбудеться в 2020 р. Докладніше див.: <https://www.gemeinde-oberammergau.de/de/passionsspiele/geschichte>

¹⁶ Аквінкум (лат. *Aquincum*) – латинська назва стародавнього міста, що існувало на території сучасного Будапешта. За часів Римської імперії місто було адміністративним центром провінції Паннонія. З 1778 р. й донині тривають археологічні розкопки поселення на основі яких створено музей. Докладніше про музей див.: <http://www.aquincum.hu/en/>

Закордонні екскурсії київських гімназистів, організовані В. Петром (1900–1907 рр.)¹⁷

Рік	Навчальний заклад	Тривалість поїздки	Кількість учасників	Основний маршрут
1900	Києво-Печерська гімназія	8 тижнів	97	Київ–Варшава–Берлін–Дрезден–Подмокли (Боденбах)–Прага–Франкфурт–Майнц–Кельн–Париж–Женева–Берн–Інтерлакен–Гріндельвальд–Майрінген–Люцерн–Цюріх–Констанц–Брегенц–Мюнхен–Відень–Будапешт–Львів–Київ
1901	Києво-Печерська гімназія	н/д	н/д	Київ–Біловезька пуца–Петербург–Виборг–Валаам–Іматра–Гельсінгфорс–А́бо ¹⁸ –Стокгольм–Мальме–Копенгаген–Роскілле–Варнемюнде–Росток–Берлін–Дрезден–Варшава–Київ
1903	Києво-Печерська гімназія	5 тижнів	40	Київ–Краків–Прага–Мюнхен–Цюріх–Люцерн–Мілан–Верона–Венеція–Трієст–Адельсберг ¹⁹ –Любляна–Відень–Варшава–Київ
1904	Києво-Печерська гімназія	6 тижнів	40	Київ–Відень–Трієст–Анкона–Барі–Неаполь–Рим–Флоренція–Генуя–Монте-Карло–Монако–Віллафранка–Ніцца–Генуя–Мілан–Верона–Інсбрук–Відень–Варшава–Київ
1905	Приватна гімназія В. Петра	н/д	н/д	Київ–Варшава–Берлін–Дрезден–Подмокли(Боденбах)–Прага–Відень–Краків–Львів–Київ
1906	Приватна гімназія В. Петра	н/д	50	Київ–Варшава–Берлін–Мюнхен–Цюріх–Люцерн–Гешенен–Мілан–Верона–Венеція–Трієст–Будапешт–Львів–Київ
1907	Приватна гімназія В. Петра	н/д	50	Київ–Варшава–Берлін–Франкфурт–Майнц–Кельн–Брюссель–Брюгге–Остенде–Брюссель–Антверпен–Гаага–Схевенінген–Амстердам–Зандам–Берлін–Варшава–Київ

Юні екскурсанти разом із наставниками об'їздили майже всю Західну Європу. Вони побували в Австро-Угорщині, Німеччині, Франції, Монако, Швейцарії, Італії, Бельгії, Нідерландах, Швеції, Данії. Хоча в різні роки деякі пункти туристських маршрутів повторювалися, кожна подорож була по-своєму оригінальною й цікавою для нових учасників. Особливо пам'ятною видалася поїздка до Італії 1904 р., коли київські екскурсанти потрапили на аудієнцію до папи римського Пія Х, про що в тодішніх газетах написали як про незвичну подію²⁰.

Загалом зусиллями професора В. Петра, до моменту вимушеного припинення його викла-

дацької діяльності в середніх навчальних закладах у 1908 р., було організовано 15 тривалих дальніх екскурсій, половина з яких – за межі Російської імперії.

Пізніше туристсько-екскурсійну справу в Києво-Печерській гімназії продовжив викладач історії Володимир Вікторович Волошинов, значно розширивши географію подорожей. Зі своїми вихованцями він побував у Німеччині, Швеції, Норвегії, Греції, Туреччині та Єгипті. На 1915 р. запланували поїздку до США, підготовку до якої було розпочато ще в грудні 1912 року. Однак через події Першої світової війни реалізувати задумане так і не вдалося²¹. На закиди

¹⁷ Таблицю складено за: Из воспоминаний профессора В. Петра // Русский экскурсант. – 1916. – № 2. – С. 25–34; № 3. – С. 40–44; № 4. – С. 8–9.

¹⁸ А́бо – шведська назва фінляндського міста Турку.

¹⁹ Адельсберг – німецька назва словенського міста Постойна.

²⁰ Докладніше див.: Из воспоминаний профессора В. Петра // Русский экскурсант. – 1916. – № 3. – С. 42–43.

²¹ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України), ф. 707, оп. 164, спр. 24, арк. 120–142.

опонентів щодо недоцільності закордонних мандрівок В. Волошинов висловлював категоричну незгоду з твердженням, що екскурсії учнівської молоді мають відбуватися виключно в межах Російської імперії. У рапорті директора Києво-Печерської гімназії від 4 вересня 1914 р. він писав: «Загалом поділяючи погляди про те, що на першому місці має бути ознайомлення учнів зі своєю батьківщиною, я не можу заперечувати користі від вивчення інших країн... Закордонні екскурсії, крім важливого освітнього значення, мають ще й ту неоціненну перевагу, що сприяють розвитку здорового патріотизму»²².

Проаналізувавши короткі описи здійснених подорожей, можемо стверджувати, що вони мали як пізнавально-виховне, так і відпочинково-оздоровче спрямування. «Благотворно впливають такі поїздки на здоров'я молоді, – писав В. Петр. Перебування на свіжому повітрі впродовж місяця чи двох у постійному русі й з безперервною зміною вражень бадьорить людину, освіжає й оздоровлює юний організм... Під час подорожі міцнішають дружба й приятелювання, встановлюються добрі, майже родинні взаємини між викладачами й учнями... Одна така поїздка розвиває більше, ніж рік книжного навчання у закритій і тісній кімнаті, оскільки юнакові надається можливість на практиці перевірити те, чому навчився в школі, й набути нових знань із тих галузей науки, котрі не включено до гімназійного курсу»²³.

Зважаючи на те, що на зламі ХІХ–ХХ ст. учнівський екскурсійний рух у Російській імперії, зокрема й Україні, перебував на стадії становлення, розглянемо докладніше процес підготовки до закордонної подорожі. Позаяк екскурсії влаштовували окремі педагоги-ентузіаста, їм доводилося займатися вирішенням усіх питань, пов'язаних з мандрівкою (визначення маршруту, формування групи, визначення та підготовка необхідного спорядження, оформлення документів тощо).

У Києво-Печерській гімназії розпочинали готуватися до колективного виїзду за кордон за півроку до його здійснення, тобто з січня. Спершу визначали основну мету подорожі – відвідання певної країни (Швеція, Данія, Італія, Бельгія, Нідерланди), або події міжнародного значення (Всесвітньої виставки 1900 р. у Парижі та 1906 р. у Мілані). Потім розробляли схему маршруту, враховуючи побажання учнів, транспортне сполучення, а також віддаленість і політичне становище в місцевостях, які планували відвідати²⁴. Після обговорення і затвердження маршруту на педагогічній раді, напряду або через попечителів навчальних округів, приступали до листування з установами, закладами окремих особами, котрі могли сприяти віддалому здійсненню поїздки. Ключове завдання таких переговорів полягало у забезпеченні більш комфортних умов проїзду, проживання, огляду екскурсійних локацій та економії при цьому коштів. Із керівництвом іноземних залізниць пароплавних компаній домовлялися про надання екскурсантам окремих вагонів або пільг на квитки, з готелями – про пристойні й недорогі кімнати з повним утриманням. У директорів навчальних закладів просили безкоштовного розміщення на нічліг. До послів і генеральних консулів зверталися за супроводом під час перебування туристичної групи у містах, де були дипломатичні представництва Російської імперії, за допомогою у здешевленні проїзду, підшуканні житла й таке інакше²⁵. Далі займалися оформленням необхідних для виїзду документів (списки учасників подорожі, дозволи, відпускні квитки, паспорти тощо).

Напередодні від'їзду за купували їстівні припаси, як-от ковбаса, чай, цукор, хліб, здоба, сир, масло, зельтерська вода²⁶, з таким розрахунком, щоб поповнити їх у наступному великому пункті. Зі спорядження в дорогу брали чайники, кухлі, столове приладдя, тарілки, особисті речі²⁷.

²² ЦДІАК України, ф. 707, оп. 164, спр. 24, арк. 123–123зв.

²³ Петр В. И. О летних экскурсиях учеников Киево-Печерской гимназии... – С. 22–23.

²⁴ Из воспоминаний профессора В. Петра // Русский экскурсант. – 1916. – № 4. – С. 10.

²⁵ Из воспоминаний профессора В. Петра // Русский экскурсант. – 1916. – № 2. – С. 25; Петр В. И. О летних экскурсиях учеников Киево-Печерской гимназии. – С. 4–5, 17; ЦДІАК України, ф. 707, оп. 164, спр. 24, арк. 109, 111, 113, 114.

²⁶ Зельтерська вода – природна або штучно виготовлена мінеральна соляно-вуглекисла вода.

²⁷ Петр В. И. О летних экскурсиях учеников Киево-Печерской гимназии... – С. 7.

Упродовж попередньої підготовки до екскурсії вихованці гімназії теж не галяли часу. Вони шукали вивчали інформацію про заплановані маршрутом місця, їх природні умови, історичне минуле, звичаї і традиції тамтешнього населення та інші практичні відомості, що знадобилися б у подорожі. Також серед учнів розподіляли певні обов'язки, зокрема обирали господарський комітет і редакційну комісію, котра повинна була докладно описувати мандрівку у щоденнику²⁸.

Суттєвим фактором, який впливав на організацію тієї чи іншої подорожі, було її матеріальне забезпечення. На відміну від коротких місцевих прогулянок і красзнавчих екскурсій з невеликим кошторисом, дальні поїздки, особливо зарубіжні, потребували значних фінансових витрат. Так, наприкінці ХІХ ст. подорожування Російською імперією щороку обходилося кожному учневі Києво-Печерської гімназії орієнтовно в 100 руб., враховуючи знижки і пільги. Вартість першого виїзду за кордон становила загалом 21 825 руб., тобто 225 руб. на одну особу²⁹. Для порівняння, тоді на ці кошти можна було купити біля 100 індичих тушок, або 2 т гречки, чи орендувати на літній сезон трикімнатну дачу³⁰. Якщо діти дворян, чиновників, купців 1-ї гільдії могли дозволити собі подібні екскурсії, то для більшості вихідців із міщанських, ремісницьких, селянських та інших родин (у 1901/1902 навчальному році – це понад 25% учнівського контингенту гімназії³¹) вони були задорогими. Щоб забезпечити всім учням можливість брати участь у подорожах, у навчальному закладі вдавалися до різних заходів: спеціальні батьківські внески, благодійна допомога, влаштування драматичних, літературно-

музичних вечорів тощо. Зібрані у такий спосіб кошти надходили до Товариства допомоги незможним учням Києво-Печерської гімназії, яке потім оплачувало екскурсії нужденних вихованців³².

Значно зменшувало витрати на транспорт користування пільговим залізничним тарифом у Російській імперії та «круговими» квитками за її межами. Річ у тім, що зі зростанням учнівського туристичного потоку міністерство шляхів сполучення запровадило спеціальний тариф для освітніх екскурсій, організованих навчальними закладами. Відповідно до нього учнівські групи отримали право проїзду пасажирськими, поштовими та товаро-пасажирськими потягами у вагонах 3-го класу зі знижкою 75%, а пізніше – 50%. При цьому пільгові квитки оформлялися одразу на весь маршрут слідування і зберігали свою чинність упродовж двох місяців від початку поїздки. Крім того, екскурсанти могли розташовуватися в окремих купе, або, при потребі, винаймати вагон повністю (його потім перечіплювали від одного потяга до іншого)³³. Подорожування європейськими країнами полегшувало завчасне придбання так званих кругових квитків (англ. – *circulartourticket*, фр. – *billetcirculaire*)³⁴. Це дозволяло обирати напрямок руху залізницями на власний розсуд, почавши і завершивши поїздки в одному пункті, чи їздити визначену кількість днів за фіксовану плату.

Важливою частиною підготовки до закордонної екскурсії було оформлення паспорта для виїзду за межі імперії, вартість якого у той період становила 10 руб. (згодом – 15 руб.) за документ незалежно від кількості осіб, вписаних у нього³⁵. Якби паспорт отримував кожен учасник екскурсії, то на це потрібно було б витратити

²⁸ Там само. – С. 5, 7–8.

²⁹ Там само. – С. 21–22.

³⁰ Див.: Молчанов В. Б. Життєвий рівень міського населення Правобережної України (1900–1914 рр.). – К., 2005. – С. 115, 226–227.

³¹ Отчёт о состоянии Киево-Печерской гимназии за 1900–1901 и 1901–1902 учебные годы. – С. XVI.

³² Петр В. И. О летних экскурсиях учеников Киево-Печерской гимназии. – С. 4.

³³ Тарасова Н. В. Образовательный потенциал ученических экскурсий во второй половине XIX – начале XX в. // Вестник ПСТГУ. Серия 4. Педагогика. Психология. – 2014. – Вып. 1 (32). – С. 48. – DOI:10.15382/sturIV201432.45-55; Баженов Н. Школьные экскурсии. Справочная книжка для организаторов и руководителей ученических экскурсий. – Харьков, 1914. – С. 33–34.

³⁴ Петр В. И. О летних экскурсиях учеников Киево-Печерской гимназии... – С. 18.

³⁵ Докладніше про плату за закордонний паспорт у Російській імперії див.: Савчук Н. І. Встановлення плати за закордонний паспорт у Російській імперії: історико-правовий аспект // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.: Зб. наук. праць. – К., 2017. – Вип. 27. – С. 166–179.

значну суму грошей. Тому, збираючись у першу подорож Європою в 1900 р., з метою економії коштів В. Петр звернувся до київського губернатора Ф. Трепова і домогся дозволу записати до паспортів супроводжувачів максимально можливу кількість учнів³⁶. Надалі такий прийом практикували не лише в Києво-Печерській гімназії, а й інших навчальних закладах, наприклад, у Ялтинській Олександрівській гімназії та Феодосійському реальному училищі³⁷.

Загалом викладене вище дозволяє стверджувати, що майже щорічні виїзди за кордон вихованців Києво-Печерської гімназії на по-

чатку ХХ ст. стали можливими завдяки зусиллям кількох ініціативних педагогів, зокрема В. Петра та В. Волошинова. Вони були глибоко переконані у корисності таких подорожей для молоді й активно відстоювали свої погляди. Запроваджуючи колективні екскурсії за умов відсутності подібної практики в Російській імперії, директор навчального закладу В. Петр, методом спроб і помилок, фактично заклав основи їх організаційного забезпечення. Тому педагога можна назвати одним із зачинателів в Україні шкільного туризму в його сучасному розумінні.

References

- Betlii, O. V. (2015). Uchniv'ski ekskursii po Kyievu v roky Pershoi svitovoi vijny. *Naukov izapysky NaUKMA. Istorychn nauky – Scientifi cPapers NaUKMA. History*, (169), 35–42. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAi_2015_169_9 [in Ukrainian].
- Fedorchenko, V. K., Kostiuikova, O. M., Dorova, T. A., & Oleksiiko, M. M. (2004). *Istoriia ekskursijnoidiial'nosti v Ukraini: Navch. posibnyk*. Kyiv: Kondor. [in Ukrainian].
- Kyslova, N. B. (1998). V. I. Petr – orhanizatorshki l'nohoturyzmu v kintsi XIX – napochatku XX st. In *Turystychno-kraieznavchi doslidzhennia* (Vol. 1, ch. 2, pp. 157–164). Kyiv. [in Ukrainian].
- Molchanov, V. B. (2005). *Zhyttievyriven' mis'koho naseleennia Pravoberezhnoi Ukrainy (1900–1914 rr.)*. Kyiv. [in Ukrainian].
- Popovych, S. (2000). Korotkyj ekskurs v istorii uvitchyznianohoturyzmu. *Kraieznavstvo*, 1/2, 88–98. [in Ukrainian].
- Savchuk, N. I. (2017). Vstanovlennia platy za zakordonnyj pasport u Rosijs'kij imperii: istoryko-pravovyjaspekt [Setting the fee for a passport in the Russian Empire: historical and legal aspects] (O. P. Reient, Ed.). *Problemy istorii Ukraini XIX-pochatku XX st. – Problems of the history of Ukraine of XIX– beginning XX cc.*, (27), 166–179. [in Ukrainian].
- Tarasova, N. V. (2014). Obrazovatel'nyj potencial uchenicheskix e'kskursij vo vtoroj polovine XIX – nachale XX v. [The role of the excursion work in the formation of love and respect for the past, the historical heritage of Russia]. *Vestnik PSTGU. Seriya 4. Pedagogika. Psixologiya – StTikhon's University Review IV*, 1(32), 45–55. doi:10.15382/sturIV201432.45-55. [in Russian].

³⁶ Петр В. И. О летних экскурсиях учеников Киево-Печерской гимназии... – С. 18; Из воспоминаний профессора В. Петра // Русский экскурсант. – 1916. – № 2. – С. 25.

³⁷ Див.: Державний архів Одеської області, ф. 42, оп. 35, спр. 2733, арк. 38–38зв; спр. 2762, арк. 80–81.